

ÚJDONSÁGOK A PORTUGÁL TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A nálunk többnyire csak a „beavatottaknak” kinyíló képzeletbeli portugál történelemkönyv lapjait egyre több érdeklődő olvashatja ma új szempontok szerint Portugáliában. Ehhez nagyban hozzájárul egy 1982 decemberében és egy 1983 nyarán lezajlott történetstálickozó, valamint új szakmai folyóiratok születése is. Jelen cikk erről a folyamatról kíván némileg megkésve tájékoztatni.

I.

Bár az egész 1982-es év a nagy felvilágosodás-kori politikus, Pombal márki halálának évfordulója volt, mégis decemberre tetőztek a megemlékezés eseményei. Sűrűsödtek a róla szóló TV- és rádióriportok, beszélgetések, a napi- és hetilapokban, folyóiratokban a Pombal-mellékletek és számok; s végül e hó 2. és 3-án nemzetközi kollokvium zárta a sort „Az újraértékelt Pombal – a pombali korszak alapvető szempontjai” címmel. Bár a tanácskozás címében ígért újraértékelés jobbára elmaradt, a bicentenáriumi évének termése, a résztanulmányok és cikkek sokasága, – különösen a BROTERIA és a REVISTA DE HISTÓRIA ECONOMICA c. folyóiratokban összegyűjtve megjelentek –, alapjai lehetnek a későbbi szintézisnek.

Míg a Habsburg-birodalom tartományaiban a korszak jelentős uralkodójáról kapja nevét a felvilágosult abszolutizmus itteni megvalósulása (josefinizmus), addig Portugáliában egy másik József (I. Dom José) nagyhatalmú minisztere, Sebastião José de Carvalho, Pombal márkija adja nevét egy korszaknak, s az ő tevékenysége fémjelzi a felvilágosult reformokat. A felvilágosult abszolutizmus 1755 és 1777 között a pombalizmus nevet kapta. Ahogyan II. József ismert intézkedéseire is Mária Terézia négy évtizednyi uralkodása teremt gazdasági-politikai alapot, úgy a Bragança uralkodó miniszterelnökének hatalmi létét is az az előd, (II. Dom Pedro) 1736-os kormányzati reformja és a hasonlóan hosszú országlás (1706–1750) központosított volta teszi lehetővé. A mostani konferencián a résztvevők kiemelték, hogy a pombali rendszer érdeme az, hogy ezt a központosítást egy új ideológiai alapról, – a felvilágosult abszolutizmus platformjáról, – kiteljesíti, s mintegy akaratán kívül (vagy ellenére), előkészíti Portugáliát a 19. század liberális forradalmaira. A pombali rendszer a nemesség és az egyház ellen egyaránt fellépve a *partikuláris* és feudális jellegű *érdekeket egységesen aláveti a központi, királyi akaratnak*, a kereskedő-ipari polgárság súlyát emeli, mobilitását a nemesség felé lehetővé teszi. A jezsuitákat Portugáliából és dominiumairól 1759. szeptember 3-án űzik ki, s a portugál példa fő ösztönzője a külföld felé maga Pombal. A nagyhatalmú főminiszter még uralma alatt élvezheti műve elért eredményének presztizsét (a Társaságot XIV. Kelemen Dominus ac Redemptor noster kezdetű bullája 1773. július 21-én oszlatja fel), de az új uralkodó, Dona Maria I. trónralépésével hamar félreállítják a kétszáz éve elhunyt politikust.

Száz éve, 1882-ben, – majd 70 évvel a Jézus Társaság újjászületése után (VII. Pius, 1814) – különösen e témakörben lángoltak fel heves viták Pombal és korának

értékelésében. Az ultramontanizmus túlhaladottságára ráérző ún. „70-es nemzedék” (Antero de Quental, Oliveira Martins és mások) a politikai közgondolkodásra ható tényezőként csatasorba állítják Pombal radikalizmusát. Manapság is Pombal kormányzási módszerének megítélése osztja meg leginkább a kutatókat, s a pombalizmus morális megítélésének két pólusa között máig sem szelidült csupán párbeszéddé a két főbb vélemény ütközése. A bicentenáriumon egyesek a „hitleri, sztálini totalitarizmus” és a pombali erős kéz azonosítására törekcsenek (Manuel Antunes: Pombal márkí és a jezsuiták, Brotéria 1982 vol. 115, no. 2–3–4.) míg mások a pombali intézkedéseket egyértelműen haladóként üdvözlík (Antonio Leite: A pombali ideológia. Felvilágosult abszolútizmus és regalizmus. u. o.).

II.

Az 1983-as esztendő sem volt kevésbé fontos a portugál kulturális életben, a történelmi múlt felidézésében. Öt jelentős – a 16. századi nagyságra emlékeztető – épületegyüttesben kiállították ui. mindazokat a kulturális–anyagi javakat, amelyek Portugália kiemelkedő századáról és világtörténelmi szerepéről, a felfedezések koráról tanúskodnak. A felfedezésekben nemcsak Portugáliának táruáltak fel új világok, s az azt követő gyarmatosításban sem egyedül vett részt. Európa nemcsak gyökere és hátere volt e folyamatnak, hanem ösztönzője és haszonélevezője egyaránt. Jelentős kulturális javak ugyanakkor éppen portugál közvetítéssel kerültek a három ekkor megismert kontinensről az Ó-Világba, s tették meg visszafelé is ugyanezt az utat.

Természetes ezek után, hogy az Európa Tanács által Lisszabonban szervezett XVII. Európai Művészeti, Tudományos és Kulturális Kiállítás is „a Portugál Felfedezések és a Reneszánsz Európa” átfogó címet viselte. Maga a kiállítás, úgy tűnik, egyedülálló, egyszeri és nehezen megismételhető összefogás eredménye. A portugál intézményeken és magánszemélyeken kívül Európa számos országa küldte el kiállítási anyagát, az Európa Tanács pedig szakértőit és pénzügyi támogatását e vállalkozáshoz.

A kiállítás-sorozat nem lehetett volna teljes, ha a szellemi élet más formái nem egészítik ki sikeresen. Egy sor tudományos konferencia, kerekasztal-megbeszélés, a szaktudományok szimpozionjai kívánták átértelmezni és újrafogalmazni mindazt, amit a kor Portugáliájáról és az akkor feltáruló világról tudunk. Miként 1961-ben, amikor Tengerész Henrik évfordulót ünnepelt az ország, most is, a könyvkiadásban érték el a legjelentősebb – és a külföldi kutatónak is fontos – eredményeket. Újra kiadták (ezúttal portugálul) Vitorino Magalhães Godinho „L'Economie de l'Empire Portugais au XVI^e et XVI^e siècles” (S.E.V.P.E.N., 1969) című, klasszikusnak számító könyvét. A Casa da Moeda-Imprensa Nacional kiadó sorra jelentette meg a korszak ismert kutatóinak újabb eredményeit, de kiadták fac-simile kiadásban a források egész repertoárját is. A kiállítás és a vele párhuzamosan zajlott konferencia tematikájában átfogó, értékes monográfia is született Luis Filipe Barreto jóvoltából (Felfedezések és Reneszánsz, „Descobrimentos e Renascença”, CMIN, 1983). Luis de Albuquerque: „Bevezetés a Felfedezések történetébe” és José Sebastião da Silva Dias: „A felfedezések és a 16. századi kultúra kérdései” című könyvei hasonlóan az előbbihez a szintézis igényével íródtak. – Mindez már újabb érdekes jelenség felé vezet át bennünket. Ugyanakkor amikor a historiográfia átértékelő szakaszá-

nak vagyunk tanúi, az irodalomtörténeti „fő vonal” értékelésében is jelentős változás történt. A nemzeti költő, Camões mellett Fernão Mendes Pinto „Peregrinação” (Bolyongás) c. műve is a 16. század értékeit közvetítő klasszikussá emelkedett. E mű elismerése és újravirágzása mindenképpen nyeresége a portugál, de egyben a világirodalomnak is.

III.

1984 júniusától a portugál historiográfia egy új, félévenként megjelenő folyóirattal gyarapodott. Az új periodika neve „Nova História” (Új Történelem), szerkesztője a liszaboni Új Egyetem professzora, A.H. de Oliveira Márques. Minden bizonynyal a portugál grammati rendszer felszámolása és a demokratikus Portugália megteremtése óta eltelt tíz esztendő is közrejátszott abban, hogy – miként ezt az előbbiekben is láttuk – a portugál történelem bizonyos vonásai újraértékelődjenek. Láttuk, hogy a portugál 16. század sem kivétel e tendencia alól. A most induló folyóirat szintén ennek a századnak szenteli első számát, amelynek rangját elsősorban a szerkesztő egy igen fontos forrásközlése adja.

A Portugália története (History of Portugal, Columbia University Press, New York/London, 1972) ismert szerzője, aki évek óta kiterjedt kutatásokat folytat az észak-európai – portugál kereskedelmi kapcsolatok körében, Hannoverben egy érdekes olasz nyelvű iratra bukkant. Címe: „Ritratto et riverso del Regno di Portogallo” (A Portugál Királyság leírása és annak fonákja). Az 1578 és 1580 között íródott feljegyzést a feltevések szerint egy a pápai államhoz közelálló követ vetette papírra, aki objektív ténymegállapításai után szubjektív benyomásait is közli. A toscanai nyelvjárásban született feljegyzés első fele azért fontos, mert, a Portugál Birodalom ismertetésén túl, tartalmazza a portugál Korona bevételeinek és kiadásainak egy olyan szakzra vetített képét, amelyek a kutatók előtt eddig ismeretlenek voltak. A feljegyzés második fele valóságos kihívás az újraértékelés további folytatására. Beszámol a mindennapok olyan gondjairól, mint a törvénytudók indokolatlanul magas száma és megvesztegethetősége, a csatornázás és a közhigiéne szinte teljes hiánya, az ország függő helyzete az európai gabonaexportőröktől. Mindezek a – talán elfogult – megjegyzések felfedik a „nemzeti arany század” visszás ragyogását, de egyben utalnak az ország olyan jelenkori strukturális bajaira is, mint például a túlnyomóan agrár jellegű gazdaság és termelés technológiai nehézségei.